

„In Nocte Nativitatis Domini...” A karácsonyi elmélkedés Rákóczi *Confessio Peccatoris* c. művében

R. Várkonyi Ágnes

II. Rákóczi Ferenc fejedelem életművében központi jelentőségű alkotás a *Confessio peccatoris*.¹ Keletkezése, műfaja, jelentősége, értékrendje másfél évszázad óta kutatás tárgya, nyílt és látens viták lezáratlan témája. Méltó hazai és nemzetközi helyét máig nem foglalta el a latin nyelvű magyar irodalom e nagyszabású alkotása. Későn fedezték fel, hanyagul adták ki. Eredeti jelentőségét egyaránt elfedték az álkegyelet és a Rákóczi-kultusz torzulásai. Szövegét hanyagul kezelték, megcsonkították, félremagyarázták. Nevezték önéletírásnak, önvallomásnak, emlékiratnak, életgyónásnak. A legutóbbi évtizedekben *Vallomások* címmel tartja nyilván a magyar tudomány. Egyetemes értékeit, gazdag gondolati világát a hiányos történetismeret vagy a szélsőséges szemlélet utalta, sőt utalja a félremagyarázott művek vagy egyszerűen a nemlétezés birodalmába.

Befogadását bizonyos, hogy alaposan megnehezítette a kézirat rejtélyes sorsa, a mű különleges minősége, rendkívül összetett jellege, bonyolult világa. Tudományos megismerése sokoldalú vizsgálatot, több szakterület specialistáinak együttműködését kívánja. Vizsgálatai a 19. századi „kuruc világ” romantikájával, vagy a 20. századi „művészi szemlélet”, „írói elhivatottság” korhoz kötött irodalmi kategóriáival sok jóakarattal kevés és részleges eredményeket hoztak, viszont növelték a kérdéseket és a tévedések rétegeit. Különösen súlyos feladat elé állítják a kutatót a történeti részletek. Több eseményt Rákóczi *Emlékiratai* lapjain kicsit másként írt le, s az előkerült egykorú források nem igazolják, vagy egyértelműen kérdőjeleket tesznek számos történeti közlése mellé, másokat viszont igazolnak. Ráadásul sok jól dokumentált eseményt hiába keresünk a *Confessio* lapjain. És valóban csak az Erdélyi Fejedelemség vágya vezérelte a száműzött gondolatait? Miért hallgat sok mindenről az Istennel fenntartás nélkül, kendőzetlen lélekkel társalgó Fejedelelem? Életének legbensőbb titkait feltárva miért nem szól a vele megtörtént dolgok sokaságáról? Vagy valójában nem is hallgat, csak másként fejezi ki magát? Folytathatnók a kérdéseket, a *Confessio* megértésével foglalkozó kiváló tanulmányok kételyeit és további vizsgálatokra ösztönző megállapításait.²

¹ *Confessio peccatoris, ad praesepe in corde sou nati Salvatoris vitam suam deflentis et gratias ductumque Providentiae recoletis, per formam soliloquiorum, diebus Nativitatis Christi solemnitate praecedentibus inchoata. 1716. Bibliothèque Nationale, Paris. Département des Manuscrits, Latin: 13628, fol 1–671. – Filmmásolata: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Mikrofilmtár. (Továbbiakban: *Confessio. 1716.*)*

² THALY KÁLMÁN: II. Rákóczi Ferenc fejedelem Önéletrajza. A párisi nemzeti könyvtárban őrzött eredeti kéziratból kiadja a Magy. Tud. Akadémia történelmi bizottsága. Bp., 1876.; illetve: *Századok*, 1876. 316–322. p.; KARÁCSONYI JÁNOS: Rákóczi Ferenc fejedelem vallomásai. In: *Katolikus Szemle*, 1903. 627–655. p. (továbbiakban: KARÁCSONYI, 1903.); FRAKNÓI VILMOS: II. Rákóczi Ferenc vallásos élete és munkái. In: *Ka-*

Röviden ezek vezettek el a felismeréshez, hogy új módszerrel próbáljam megérteni a *Confessio* bonyolult világát. Feltételezve, hogy a mű egészét egységes gondolati rendszer tartja össze, szemléleti építkezésében a korabeli egyetemes szimbolikus képzet-együttes is érvényesül. Történeti állításait ne csak az egykorú adatokkal összevetve vizsgáljam, hanem a mű egységében, sőt Szent Ágoston *Confessiones* c. művével és a kor mentalitásával összefüggésben a korabeli és Rákóczi életével közvetlenül összefüggő forrásokkal is összevessem. Különösen figyelemmel szükséges vizsgálni a magyar dokumentumokat.³ Műfaját tekintve pedig keressem meg a Szent Ágostontól folyamatos, de az évszázadok élményeivel gazdagodó személyes vallásosság és a meditáció-hagyomány 18. századi sajátos egyetemes és magyar változatát. Vizsgáljam a korra jellemző alkotói eljárást, azt, ahogy a világi élmények, események, érzésvilágok leírását az ókori mítoszok, a Biblia, a zsoltárok szövegeivel értelmezik az írók. Ahogy a pogány hitvilág és a keresztény egyházak szövegeit személyes, világi reflexiókkal, további elmélyülésre ösztönző gondolatokkal kíséri a művész. Bach oratóriumai, a barokk festmények és a *Confessio peccatoris* között a rejtett szerkezeti megfeleléseket figyeljem.⁴

A következőkben a *Confessio* talán leginkább félreértett fejezetét, a *Karácsonyi elmélkedést* vázolom. A kötött terjedelem engedte keretek között ismertetem kiiktatásának történetét a *Confessio* szövegéből és összegzem visszahelyezésének indokait. Abból az alkalomból, hogy Köpeczi Béla volt az egyetlen, aki új módszerrel vizsgáló eljárásaimat megértette és eredményeit méltányolta. Elfogadta az akkori, sőt azóta is érvényesülő véleményekkel

---

tolikus Szemle, 1904. 321–337. p. (továbbiakban: FRAKNÓI, 1904.); SZEKFŰ GYULA: A száműzött Rákóczi. Bp., 1913. 223–232. p.; ZOLNAI BÉLA: II. Rákóczi Ferenc. Bp., 1942.; RÉVÉSZ IMRE: Bevezetés II. Rákóczi Ferenc 'Confessio peccatoris' c. műve új szövegkiadásához. 1960. (Kézirat. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Kézirattár. Kt. 4108. sz.) (továbbiakban: RÉVÉSZ, 1960.); TOLNAI GÁBOR – GYENIS VILMOS – REISINGER JÁNOS: A Vallomások műfaji kérdései. In: A Rákóczi-emlékév diákpályázatán díjnyertes tanulmányok. Szerk. Kovács Kálmán. Bp., 1977. 70–71. p.; HOPP LAJOS: A Confessio... és a Memoires genezise. In: II. Rákóczi Ferenc: Vallomások. Emlékiratok. Bp., 1979. 915–926. p.; TOLNAI GÁBOR: Rákóczi Ferenc, az író. – KÖPECZI BÉLA: A Vallomások. In: A bujdosó Rákóczi. Bp., 1991. (továbbiakban: KÖPECZI, 1991.) 489–503. p.; TÓTH-BARBALICS ISTVÁN: Beszédmód és retorikai struktúrák II. Rákóczi Ferenc Vallomásaiban. 2002. (Szakdolgozat. ELTE BTK. Témavezető: R. Várkonyi Ágnes.) (továbbiakban: TÓTH-BARBALICS, 2002.)

³ Ez különösen a *Confessio* latinsága megértése szempontjából fontos: BORZSÁK ISTVÁN: Rákóczi latinsága. In: Tractatus de potestate. Ed.: Köpeczi, Béla. Bp., 1984. 278–281. p.; UÓ: *Dragma*. Bp., 1994. (továbbiakban: BORZSÁK, 1994.) 332–336. p.

⁴ R. VÁRKONYI ÁGNES: Kritika és emlékezet. Vázlat II. Rákóczi Ferenc Thököly képeiről. In: A Thököly felkelés és kora. Szerk.: Benczédi László. Bp., 1983. 215–255. p.; UÓ: Értelmiség és államhatalom Magyarországon a 17–18. század fordulóján. In: Értelmiség a 18. században. Szerk. Zombori István. Szeged, 1984. 55–80. p.; UÓ: A *Confessio* értékrendszere. In: *Levéltári Közlemények*, 1985. 2. sz. 216–225. p.; UÓ: Rákóczi karácsonyi elmélkedése. – Duna-táji labirintusok. In: A tűzvész tanúi. Szerk.: Levendel Júlia. Bp., 1995. (Liget könyvek) 160–197. p.; UÓ: Rodostói karácsonyok. In: Rákóczi és a jezsuiták. (Sajtó alatt.)

szemben, hogy a *Karácsonyi elmélkedés* csakis Rákóczi eredeti leírásában és jóváhagyott helyén hiteles.⁵

A szövegcsontkítás változatai

A *Confessio peccatoris* kéziratában az első könyvet két elmélkedés követi. A *Meditationes in forma soliloquiorum de misterio reparationis naturae humanae per Adam*⁶ (a továbbiakban: *Adám elmélkedés*) és II. Rákóczi Ferenc jól ismert írásával: *In nocte Nativitatis D(omi)ni / Soliloquia in forma Meditationum / super Evangelium Luc(ach). Sec(undum)*.⁷

A második sort később, valamikor valaki áthúzta és margóra írta: „Meditatio in forma Soliloquio(rum)”. A kézírás nehézkes, a betűformák elütnek a szöveg betűitől. A toll vágása durvább vagy kopott. Az ismeretlen író ugyanezzel a tollal még a következőt véste fel a margóra: „Propositum et praeparatio.” Valaki tehát utólag javította a címet és értelmezte a szöveg első részét. Lehet, hogy Rákóczi? Mert később átolvasta és javította a szöveget? Majdnem kizárt. Az írás nem mutat hasonlatosságot a kézirat Rákóczi autográf írásával. Fent a lap szélén olvasható egy valószínűleg másik utólagos írás: „Ann(o) 1719.” A lapokon a folyamatos számozás írásképe egészen más, mint ez az utólag felső margóra, tehát kiemelt helyre írt évszám.⁸

Három kézírás, három történet nyoma a *Karácsonyi elmélkedés* címe körül. Grisza Ágost (1818–1884) 1848-as honvédtiszt, aki emigráns éve alatt fáradhatatlan kutatással és némi szerencsével 1858-ban megtalálta a *Confessiot*, katonai és jogász képzettséggel rendelkezett, nyolc nyelvet ismert, Párizsban fordító irodát tartott fenn, de nem volt felkészülve arra, hogy a szöveg kritikus részeit felismerje.⁹ Mentségére nemcsak a felfedezés euforikus öröme szolgálhat, a kor tudományos gyakorlata sem kívánta a kézirat vizsgálatát. Később se figyeltek fel erre a kutatók. Az akadémia Történeti Bizottságának tudós tagjai, Toldy Ferenc, Thaly Kálmán, Fraknoi Vilmos nem látták szükségét, hogy megtekintsék a kéziratot, s tartalmában sem vették szemügyre a *Karácsonyi elmélkedés* címe körül a szöveget. A kéziratot senki más, csak Grisza látta.¹⁰ De nem vizsgálták az íráskép különbözőségét 1953 után sem, amikor a Magyar Tudományos Akadémia a kézirat fotokópiáját meghozatta.

⁵ KÖPECZI, 1991. 500. p.

⁶ *Confessio*. 1716. 117. p.

⁷ *Confessio*. 1716. 141. p.

⁸ A kézirat lapszámozásával és az 1719. évi dátummal ehelyütt nem foglalkozhatok.

⁹ JAKUS LAJOS: Rákóczi önvallomásainak kiadása. In: *Vigilia*, 1976. 10. sz. 687–691. p. (továbbiakban: JAKUS, 1976.)

¹⁰ A nyomdába adás után, mivel Grisza másolata egy darabig eltűnt, felmerült, hogy megkérik a kéziratot. Ebből azonban nem lett semmi. Ld.: Az Akadémia Történettudományi Bizottsága 1873. október 18-i ülésének jegyzőkönyve 8. pont.; Toldy Ferenc levele Apponyi Sándornak, 1873. október 18.; Grisza Ágost levele Horváth Mihálynak, 1873. november 1. – Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára. (továbbiakban: MTAKKt.) Vö. JAKUS, 1976. 690. p.

A *Confessio* kiadásáról érthetetlen halogatás után 1872-ben döntött az MTA Történeti Bizottsága.¹¹ Az fel sem merült, hogy Grisza másolatát a szöveg kiadása előtt összevegyék az eredetivel. A szöveg javításaira Ponori Thwerewk Emil kapott megbízást, már a korban is korszerűtlennek számító szempontokkal együtt. Egy év múlva Toldy arról számolt be, hogy a kézirat egy része a nyomdába „küldözésben eltévedt”, magyarul elveszett. A Bizottság erre úgy döntött, hogy gróf Apponyi Sándor párizsi követségi titkár útján három hónapra kérjék kölcsön a kéziratot a Bibliothèque Nationale-ból, vagy amint Toldy írta, a kéziratot újra másolják le. Másolást ajánlott Grisza Ágost is. Pontosabb kiadásra nyílhatott ezzel esély, akár megkapják a kéziratot, akár új másolat készül. Erre azonban nem került sor, mert az elveszett kézirat meglett, vagyis a Grisza-féle másolatot nyomtatták ki.¹² Ezzel szemben Ponori Thwerewk naplójában a *Vallomások* egy másik másolatáról is megemlékezik: „A kéziratot én rendeztem sajtó alá, a lenyomat tökéletesen megegyez az eredetivel, csakis annyi változtatás történt rajta, hogy a zavart okozó tollhibákat helyreigazítottam s a hiányzó interpunkciót pótoltam.” Ez a másolat máig nem került elő, valószínűleg a második világháború idején a budapesti bombázások áldozata lett, vagy Ponori Thwerewk nyugatra távozott unokája magával vitte és lappang.¹³

A *Vallomások* első eredeti latin kiadása *II. Rákóczi Ferenc Önéletrajza* tévesen orientáló címmel jelent meg. Hiányos szöveget nyomtattak ki, nagyon sok olvasati és sajtóhibával, jegyzetek nélkül. A *Karácsonyi elmélkedés* címe körül az idegen kéz bejegyzései mint Rákóczi saját szövegei kerültek közlésre, és ennek messze ható következményei lettek.¹⁴ Már az első majdnem teljes magyar fordítás elkészítője, Domján Elek evangélikus lelkész átvette a *Karácsonyi elmélkedés* ismeretlen kéztől származó bejegyzését, mint Rákóczi szövegét, és az „Anno 1719”-et beépítette a jóindulattal, de önkényesen kreált címbe: *Az 1719-ik esztendőben. Elmélkedés az Úr születésének éjszakáján a Lukács szerint való evangyélium felett, magánbeszéddek alakjában.*¹⁵

Látszólag az előforduló fordítási hibák, valójában a *Confessio* minőségének tartalmi kérdései miatt robbant ki heves vita. Domján az *Elöljáró beszéd*ben nagy elismeréssel írt Rákócziról és szabadságharcáról, hangsú-

¹¹ Az MTA Történeti Bizottsága jegyzőkönyve, 1872. október 5. Vö. JAKUS, 1976. 690. p.; – RÉVÉSZ, 1960.

¹² Vö. 10. sz. jegyz.

¹³ Ponori Thwerewk Emil naplója, 1913. szeptember 25. – Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Quart. Hung. 2526: XLII. köt. 42–43. p. (Ritoók Zsigmond közlése, ezúton is köszönöm! Ritoók Zsigmond megjegyzése: Thwerewk hagyatéka az OSZK-ba került, már ami nem vészett el. Unokája, Thwerewk Pallaghy Attila történész volt, lehet, hogy a szóban forgó kézirat nem került be, magánál tartotta. Ez esetben Budapest ostromakor semmisült meg. Thwerewk Pallaghy Attila 1946-ban Nyugatra távozott és azóta meghalt.)

¹⁴ II. Rákóczi Ferenc Önéletrajza és egy keresztény fejedelem áhításai című munkája a párizsi Nemzeti Könyvtárban őrzött eredeti kéziratból. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Bp., 1876. 92. p.

¹⁵ II. Rákóczi Ferenc fejedelem Önéletrajza. Ford.: Domján Elek. Miskolc, 1903. (továbbiakban: DOMJÁN, 1903.) 104. p.

lyozva, hogy a megindulása kétszázadik évfordulójára készítette el a magyar fordítást. Zavaró volt, hogy amit az Akadémia és a Történelmi Társulat elmulasztott, azt magánember tette meg. Felháborodást azonban az keltett, hogy a *Confessor*ról Thaly Kálmán véleményével ellenkezően vélekedett.

Thaly Kálmán volt az első, aki a *Confessio*t tudományos munkájában felhasználta. Nagyrészt a *Confession*nak első könyvéből tartotta akadémiai székfoglalóját, egy az egyben átvéve a gyermekkor és az ifjúság eseményeit írta meg két kiadást megélt nagyszerű könyvét.¹⁶ Egyszerű életrajznak tekintette Rákóczi művét és megjegyezte: „Közben-közben hosszabb vallási ömlengések is zavarják az elbeszélés összefüggéseit (Isten ne vegye vétkül e pogány megjegyzést árva lelkünknek).”¹⁷ Ezzel szemben Domján leszögezte: Rákóczi „beillesztette a történelmi előadásba két elmékedését: az emberi természet megújítása felett (88-103. o.) és a Lukács evangéliuma felett valót (104-115. o.); ezeket a mű teljessége és történelmi vonatkozásaik miatt nem lehet elhagyni.”¹⁸ A *Századok* kritikáját Keller Imre írta, de véleményében Thaly Kálmán álláspontja jut kifejezésre: a *Confession*nak Rákóczi önbírálatával, bűneivel foglalkozó részeit nem szabad a magyar társadalom tudomására hozni. „Rákóczi Ferenc alakját nemzete az idők folyamán a szentek glóriájával vette körül, neve fogalomná lett, a haza-szeretet fogalmává [...] hibáit és bűneit tehát nem szabad, hogy tudja a közönség.” Ez a „magyar fordítás meg gondolatlan indiszkréció tör-vénytelen terméke [...] Helyeseltük volna, ha a fordító elhagyja a sok pietistikus elmékedést, vagy legalább annyira összevonja, hogy a vallomások vallásos jellege, bűnbánó szelleme mégis megmaradjon.”¹⁹

Ezt az álláspontot Karácsonyi János vette igényes kritika alá 1903-ban. Kifejtette, hogy Rákóczi műve nem önéletírás, hanem confessio, gyónás, vallomás. Államférfi politikai műve, a korra jellemző vallásos részletekkel. Erős kritikával illette azokat, akik a *Confessio* tartalmát önkényes, „elvakult erőszakoskodással” megmásítják és ki akarják sajátítani.²⁰ A két elmékedést rendkívül fontosnak tekintette. De amíg az

¹⁶ THALY KÁLMÁN: II. Rákóczi Ferenc ifjúsága, 1676–1701. Történelmi tanulmány. Pozsony, 1881. (2. bőv. kiadása: Uo., 1882.)

¹⁷ THALY KÁLMÁN: II. Rákóczi Ferenc fejedelem Önéletrajza. [Recenzió] In: *Századok*, 1876. 317. p.

¹⁸ DOMJÁN, 1903. VII. p.

¹⁹ KELLER [KAJLÓS] IMRE: II. Rákóczi Ferenc fejedelem önéletrajza. [Recenzió] In: *Századok*, 1904. 7. füz. 711–715. p. Domján rövid válasza a Szerkesztőség elutasító megjegyzésével: *Századok*, 1904. 8. füz. 807–808. p. Keller-Kajlós Imre ugyancsak közreadott egy fordítás-válogatást dilettáns szinten: II. Rákóczi Ferenc vallomásaiból. 1–2. Bp., 1903–1904. (Magyar Könyvtár.)

²⁰ Rákóczi ismerősei között is sokan voltak, akik bírálták vallásosságát, „mennyivel inkább akadnak ilyenek kortársaink között s akiknek éppen ezért a megtérés gyümölcsei: e vallomások nem tetszenek. Erővel akarnák elhíttetni másokkal (vagy tán csak magukkal), hogy Rákóczi megtérése, kath.[olikus] vallásának buzgó gyakorlása szerencsétlenné, fejedelmi kötelességében hanyaggá tették. Elvakult erőszakoskodással be akarnának ezek hatolni másnak szívébe és ráparancsolni arra, hogy e szív nyugalmát ne úgy keresse, amint ő érzi, hanem a tőlük kigondolt módon. Az utólag okoskodó államférfiak és politikai történetírók egyike-másika pedig csak akkor osztogatná

elsőt, az *Ádám elmékedését* tartalmilag elhelyezte a szöveg összefüggésében, a *Karácsonyi elmékedést* a fölébe írt 1719-es évszám miatt problematikusnak ítélte. Valószínűnek azt tartotta, hogy Rákóczi művét részenként küldte Grosboisba. Megállapította, hogy Rákóczinak volt egy elmékedése, amelyet 1718 karácsonján írt, ezt ugyan „a konstantinápolyi helytartó és megbízottai félremagyarázták,” mindemellett ő a *Vallomásai*-hoz csatolta, ez azonban a műben nem található. Véggöveztetése: „Rákóczi részenként küldte vallomásait Grosboisba és a bekötéskor a rendezkedő atya az 1718-iki elmékedéseket kihagyta, az 1719-ikeket pedig az 1717-ikiekhez csatolta.” A végső szót csak a kézirat megtekintésekor lehet kimondani.²¹ Fraknói Vilmos két további kutatásra ösztönző észrevételt tett a *Confessio* elmékedéséről. Karácsony napját Rákóczi 1715-től évről évre mint „újjászületése napját” ünnepelte. Elsőként figyelt fel rá Fraknói, hogy a *Confessio*ban bőségesen rálapozhatunk Szent Agoston, Szent Anzelm, Kempis Tamás és más egyházi írók műveiben és más középkori szövegekben kifejtett gondolatokra és mondatokra.²² Ezzel hatalmas elvégzendő munkára hívta fel a figyelmet, de Brisits Frigyes kezdeményezése ebben a formában folytatás nélkül maradt.²³ Szekfű Gyula műve, a körülötte kialakult vita, nem különben a kuruc dalpör, majd pedig Zolnai Béla nagyszabású munkássága más kutatási irányokat és módszereket jelölt ki.

A kézirat megtekintése nem hozott megoldást. 1953-ban a szabadságharc évfordulója alkalmával felébredt érdeklődés nyomán a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete döntést hozott a *Confessio peccatoris* új, szövegű latin és magyar fordításának kiadásáról, s meghozatta az eredeti kézirat fotokópiáját. Kutatási szempontból szerencsés időben, mert Zolnai Béla már feltárta Rákóczi janzenista kapcsolatait,

---

kegyeit s dicséretét, ha az előttük élt államférfi az ő politikai ábrándjukat mindenféle tiltott és nem tiltott, okos és oktalan eszközökkel, pártküzdelmekkel, fölkelésekkel, késhegyig menő harccal, a kétségbeesés kapkodásával is kivívta, a lehetetlent lehetővé tette volna.” KARÁCSONYI, 1903. 649. p. Thaly válaszul egyszerűen megismételte vádját: „A magánjellegű magyar fordítás meggondolatlan indiskretió törvénytelen terméke.” De Saussure Czézárnak, Rákóczi Ferenc fejedelem udvari nemesének Törökországi levelei... és Följegyzései. Közli: Thaly Kálmán. Bp., 1909. 80. p. Jogos továbbá Révész Imre kritikája: „R. Várkonyi Ágnes Thaly Kálmán és történetírása c. egyébként kiváló monográfiája (Bp., 1961.) Thalynak a *Confessio* iránti érdeklődésével egyáltalán nem foglalkozik.” RÉVÉSZ, 1960. 67. p. Thaly akadémiai székfoglalóját *II. Rákóczi Ferenc ifjúsága* címmel tartotta, a *Confessio* alapján tisztázta Rákóczi születési idejét. A hamarosan megjelenő könyvében a gyermekkor eseményeinek leírásánál gyakran hivatkozik az „Önéletírásra”, mint újonnan felfedezett forrásra, nem mellőzve serdülőkori testi gondjait sem. THALY KÁLMÁN: *II. Rákóczi Ferenc ifjúsága*. Pozsony, 1882. (2. kiad.) 134–135. p. Érdekes, hogy sem az elismerések, sem a kritikák a *Confessio*t nem említik. A vita a mű körül egészen más irányban bontakozott ki.

²¹ KARÁCSONYI, 1903. 636–637. p.

²² FRAKNÓI, 1904. 332. p.

²³ BRISITS FRIGYES: Szent Agoston és Rákóczi Ferenc vallomásai. Pécs, 1914. (továbbiakban: BRISITS, 1914.)

rodostói könyvtárát²⁴ és megtalálta a *Confessio peccatoris* két francia fordítását.²⁵

A latin szöveg gondozására Juhász László kandidátus, a latin filológia elismert szakértője, a *Bibliotheca Scriptorum* sorozat szerkesztője és kiadója, a magyar fordítás, a bevezető tanulmány és a jegyzetek elkészítésére Révész Imre egyetemi tanár, akadémikus kapott megbízást. A fordítás kérdése hosszú viták tárgya lett. A kézirat fotokópiájából dolgozó Juhász László gondos és alapos munkát végzett. Kijavította az 1876. évi kiadás hibás olvasatait, leírta a kimaradt részeket. Munkáját zaklatott lelkiállapotban végezte, és nem tekintette véglegesnek. Valószínűleg a számára elfogadhatatlan elvárások miatt. Kéziratában az első rész után következő *Ádám elmélkedés* és a *Karácsonyi elmélkedés* ki van emelve eredeti helyéről, és az egész szöveg végén található. A *Confessio peccatoris* azonnal a második könyvvel folytatódik.²⁶ A végletekig aggályos és a pontos szövegerekonstruáció hívének ismert Juhász László bizonyára nem változtatta meg önhatalmúan az eredeti szöveget. Az 1961-ig elhúzódó, majd 1962-ben abbamaradt munka során a szerkesztőbizottság ideológiai megfontolásából történt a szöveg módosítása. A kiadásról folyó megbeszélésen hangzott el: „Az egész munka át meg át van szöve olyan vallásos elmélkedéssel, amelyeket annak a mai magyar olvasónak, aki nem kifejezetten tudományos céllal foglalkozik Rákóczi életével, teljesen elég néhány jellegzetes szemelvényből ismernie. Ezekben az elmélkedésekben ugyanis – ellentétben a pompásan és vonzóan megírt tulajdonképpeni önéletrajzi részletekkel – nagy terjengősség uralkodik, kevés bennük az eredetiség, annál több a folytonos ismétlése olyan vallásos gondolatnak, amelyekről a latinul nem értő mai magyar olvasó számára elég összefoglaló ismertetést adni, annál inkább, mert a néha nehézkesen elvont és misztikus homályos teológiai fejtegetéseket megfelelő teológiai előképzettség híján, meg sem igen értheti.”²⁷ Az sem felejtendő azonban, hogy az 1950-es években a *Confessióról* lényegesen eltért a korszak kutatói véleménye.²⁸

²⁴ ZOLNAI BÉLA: Magyar janzenisták. In: *Minerva*, 1924. 66–97. p.; 1925. 10–40. p.; ZOLNAI BÉLA: A janzenista Rákóczi. Szeged, 1927. (Széphalom Könyvtár, 3., továbbiakban: ZOLNAI, 1927.)

²⁵ Chrysostome Jourdain, „majeur des Camaldules de Gros-bois”. Lelőhelye: Troyes, Városi Könyvtár, Ms Lat. 21 44. Szemelvényeket adott ki belőle: KÖPECZI BÉLA: *Autobiographie d’un prince rebelle*. Bp., 1977. 47–235., 507–624. p.; BONNAUD, JEAN-BAPTISTE: *Sentiments de piété de François Ragotzki Prince de Transilvaniae ou Extrait de ses Confessions traduits sur l’original latin*. A csonka kézirat lelőhelye: Bibliothèque Nationale. Ms Fr. 17690. Vö.: ZOLNAI, 1927.; KÖPECZI, 1991. 490. p.

²⁶ A kiemelés oka esetleg az 1953-ban tervezett kiadás koncepciója lehetett.

²⁷ 1958. október 6. MTAKKt. Ms 5342/17. A *Confessio* ilyen megítélése valószínűleg összefüggött azzal, hogy a Magyar Történelmi Társulat elnöke 1949-ben elhangzott programadó beszédében Thaly Kálmán történetírását tekintette követendőnek. További vizsgálatot kíván, hogy Szekfű Gyulát miért nem vonták be a munkálatokba.

²⁸ „Még Franciaországban megírta a fejedelem Emlékiratait a szabadságharc történetéről; vallásos elmélkedésekkel tarkított Vallomásaiban pedig ifjúkora és száműzetése eseményeit mondta el.” HECKENAST GUSZTÁV: *A Rákóczi szabadságharc*. Bp., 1953. 131. p. Ezzel szemben: „Az Emlékiratoknál is szorosabban tartozik a szépirodalomhoz a latin nyelvű »Confessio peccatoris« – Egy bűnös vallomási c. munka. [...] Az a be-

Nagy jelentőségű volt, hogy 1979-ben megjelent a *Confessio peccatoris* új magyar fordítása, Szepes Erika munkája. A Hopp Lajos szerkesztésében közreadott szövegben az *Ádám elmélkedés* visszakerült eredeti helyére, *Elméledések* címmel. A *Karácsonyi elmélkedést* a *Confessio peccatoris* végén közölte a szerkesztő, mint különálló, a főszövegtől független szöveget. Helyére az első és a második könyv közé az *Emlékiratokat* helyezte. Az eredeti kéziratához képest nagyon lényeges változtatásokat a művek időrendjével, és azzal indokolta a szerkesztő, hogy így „az írói alkotás menete” érzékelhetőbbé válik. A *Karácsonyi elmélkedést* „önálló meditációnak” tekintette, keletkezési idejét 1719-ben, helyét Jenikőben jelölte meg.²⁹ Sajnos állítását dokumentumokkal nem bizonyította. Legutóbb megjelent a Hopp Lajos szerkesztette kiadványból a *Confessio peccatoris* változatlan szövege. A névtelen *Ajánlás* nem ad tájékoztatást, hogy miért ezt az eljárást követi, miközben már van eredetiben helyreállított leírás.³⁰

A *Confessio peccatoris*nak így módon sem teljes latin szöveghű kiadása, sem teljes magyar fordítása nem készült el. Legtöbb csonkítás az első és második könyv között lévő elmélkedés kiemelésével, áthelyezésével következett be. A *Elméledést* a Rákóczi kézvonásával hitelesített eredeti rendbe a *Confessio* kritikai kiadás előkészítése során illesztettük vissza.³¹ Megfejtésre várt azonban, hogy a *Karácsonyi elmélkedés* helyi értékében kifejeződik-e vajon valamilyen többlettartalom. Van-e funkciója a mű vonatkozási rendszerében?

A szerkezet

Általánosan elfogadott nézet, hogy a *Confessio* három „könyvből” tevődik össze, ezt Rákóczi három helyen és három különböző időben írta 1716 és 1720 között. Az időpontokban újabbban nagyon megoszlanak a vélemények.³² Történeti tartalma a három életszakaszra különül el. A ma eredetinek ismert kézirat ezt nem egészen igazolja. A három rész folyamatos, azonos írásképet mutat, helyenként több, másutt kevesebb javítással. Feltűnően elkülöníthető a bizonyosan Rákóczi autográf írás. Saját kezűleg írta Rákóczi a *Confessio* címét, az első rész végére nagyon jellegzetes

---

felé-fordulás, amelyet a »Confessio« jelez, egyáltalában nem jelenti azt, hogy ez a munka lelki fejlődése szempontjából, janzenizmusa miatt volna érdekes. A fejedelménél a lelki élet, a vallás kérdése szorosan összefonódik a politikával. A vallásos elmélyülés még jobban megerősíti benne a hivatástudatot, az eskükhöz való ragaszkodást, a hazáért érzett felelősséget.” KÖPECZI BÉLA: Az író Rákóczi. In: Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Bp., 1955. 375–376. p.

²⁹ RÁKÓCZI FERENC: Vallomások – Emlékiratok. A szerkesztés és a jegyzetek Hopp Lajos, az utószó Hopp Lajos, Szepes Erika és Vas István munkája. A *Vallomások*at Szepes Erika, az *Emlékiratokat* Vas István fordította. Bp., 1979. A szerkesztés indoklásai: Bevezető, ill. 736. p.

³⁰ II. RÁKÓCZI FERENC: Vallomások. Ford.: Szepes Erika. Fel.szerk.: Hopp Lajos. A jegyzeteket átdolgozta: Balázs Éva. H.n., é.n. [Bp., 2003.] Ezzel szemben: KÖPECZI, 1991. 500. p.

³¹ 1977. április 15-i döntés. Az átszámozást dr. Kenéz Győző, a kritikai kiadásban Juhász László szövege alapján a latin szöveget és a magyar fordítást elkészítő munkatársa végezte el, és az eredeti szöveget Érszegi Géza kontrollszerkesztő is jóváhagyta.

³² Az idevágó szakirodalmat is összefoglalta: TÓTH-BARBALICS, 2002. 29–30. p.

nagybetűs, szálkás írásával az „Amen” után új sorban, a margón némileg kiemelt bejegyzést.³³ Autográf továbbá valószínűleg az *Ádám elmélkedés* és bizonyosan a *Karácsonyi elmélkedés* címe és a harmadik könyv címe.³⁴

Anélkül, hogy a kézirat bonyolult kérdéseivel érdemben itt foglalkozhatnánk, egyértelműen megállapítható az eredetinek elfogadott példány alapján, hogy a *Confessio* címét és a *Karácsonyi elmélkedés* címét Rákóczi saját kezűleg írta rá, esetleg utólag, a kéziratra. A mű egészének a címe karácsony élményét és a vallomástevő bűnösséget foglalja össze. A két elmélkedés ugyancsak a bűnbeeséssel és a karácsonyi megváltással foglalkozik. A főcím kettős beszédhelyzetet teremt: beszélgetés önmagával és beszélgetés „a Megváltó jászla” mellett, úgy, ahogy szívében született meg az isteni gyermek.³⁵ Eltekintve attól, hogy a hosszú címben érződik Szent Ágoston művében a *Confessiones* befejező elvont gondolata – „Mikor pihen majd bennünk az Isten”³⁶ – a *Confessio peccatoris* címe szerint olyan történet, ahol az elbeszélő a megszületett Megváltó jászla mellett beszélget önmagával. Valójában a mű egészét tekintve a „beszélgetés” széles körű: beszélget a betlehemi gyermekkel, az Atyaistennel, kortársaival, a fejedelmekkel és az utókorral.

Rákóczi életútját a betlehemi történet viszonyított értelmezésével indítja el: „Te [...] istállóban születél, én pedig palotában; [...] A te szüleid szegények, az enyémekek fejedelmek, te szegénységben jöttél a világra, én gazdagságban.” Az első könyv az életút elbeszélésével 1700-ban megszakad. Rákóczi csupán jelzi: kezébe vette hazája ügyeit, de bűnös ember, lelki értelemben por és hamu (lélek nélküli lény, féreg). Nem méltó a reá váró feladatra, s nem is képes, hogy végrehajtsa. A szöveg itt a karácsony gondolataival zárul. Majd ezután következik a két meditáció: Az első az Ádám bűnbeeséséről és a megrontott emberi természet megújulásáról, és a

³³ „Haec exaravit ante te, Domine, cinis et vermis peccatorum maximus coram mundo Franciscus II. Princeps Rakoczi, tua gratia Princeps Transylvaniae, partium Regni Hungariae dominus et Siculorum comes, dux in Munkacs et Makovicz, dominus hereditarius in Saros Patak, Tokai, Regecz, Szerencs et Onod, Somlio et Lednitze et in grati animi signum et charitatis pignus Eremitis Camaldulensibus S. Joannis de Groosbois, quorum sancta vita et exemplis ductus et gratia Dei adjutus haec didicit, reliquit conservanda, ut manifestentur mirabilia tua, Domine, et adoretur providentia tua a legentibus, quorum preces scribens expetit.” *Confessio*. 1716. 234. p.

³⁴ *Confessio*. 1716. 117., 141., 453. p.

³⁵ A Rákóczi kézjeggyel ellátott szöveg írásképe mindvégig egységes. A cím, az első könyv utáni bejegyzés, a harmadik könyv címe bizonyosan autográf, a szöveg apró betűs írása lehetséges, hogy más időben, más körülmények között Rákóczié, de nem bizonyos. Ezúttal nem térhetünk ki a kézirat különböző írásaira, amelyben a végső szót írásszakértő bevonásával lehet kimondani. Mindenesetre, nagy súllyal esik a latban Kovács Ilonának a *Meditációk* szöveggyománnyával kapcsolatos hasonló megállapítása és az a meglátása, hogy Rákóczi általában diktálta a szövegeit, mint általában Európában a hozzá hasonló társadalmi állásúak. KOVÁCS ILONA: *A Meditációk szöveggyománnyá*. In: II. Rákóczi Ferenc meditációi. A latin szöveget gondozta: Déri Balázs. A francia szövegeket gondozta és jegyzetelte: Kovács Ilona. A tartalmi összefoglalókat készítette: Tüskés Gábor. Bp., 1997.

³⁶ AURELIUS AUGUSTINUS: *Vallomások*. Ford. és a jegyzeteket írta: Városi István. Utószó: Redl Károly. Bp., 1982. 475. p.

második a *Karácsonyi elmélkedés*. Az egész mű záró részében ismét visszatér a gyermekhez, „akinek születését készülünk megünnepelni”. Jézus születése címével, kezdő és zárógondolataival mintegy megtartja a címben jelzett beszédhelyzetet, és a mű nagyon sokrétű tartalmához képest lazán és talán törekenyen, de mégis gondolati egységet teremt. Ebben a *Karácsonyi elmélkedés*nek központi jelentősége van. De miért előzi meg, sőt kapcsolódik hozzá az *Ádám elmélkedés*?

Ádám és Éva napját a katolikus egyház december 24-én, karácsony vigiliáján tartja, Ádám története, az elkövetett ősbűn és kiűzetés a paradicsomból szerves része a karácsonynak, nélküle nem lett volna megtestesülés, megváltás. A középkori misztériumdrámák karácsonykor játszották a bűnbeesést és a Megváltó megszületését megjövendülő próféciát. Az irodalomtörténeti, drámatörténeti kutatások kimutatták, hogy Ádám siralmát, az égi pert karácsony előestéjén adták elő francia földön, Csehországban, Svájcban, Tirolban és Magyarországon a Dunántúltól Csíksomlyóig. Az újabb kutatások igazolták Bálint Sándor következtetését: a 17. századi betlehemes játékokban kellett lennie paradicsomi jelenetnek is, Évával, a gonosszal és Ádám panaszával. A Kilián István kutatásaiból ismert első magyar nyelvű betlehemes játék 1629-ben Váradon Ádám jelenettel kezdődik. Erdélyi Zsuzsa gyűjtéséből kiderül, hogy a népi Ádám-siralom és a népi paradicsomjáték karácsony böjtjén került előadásra. 1667-ben a „Nagy-Bányai református Scholában szép, fényes gyülekezet előtt [...] Nagy Karátson estvéjén” adták elő Eszéki István *Rythmusokkal való szent beszélgetés* című ünnepi játékát, s a diskurzus a bűnbeesésről és megváltásról a Próféta, Keresztelő Szent János, egy rabbi, egy teológiai doktor között, mint barátságos hitvita zajlott betlehemes játék formájában. Medgyesy-Schmikli Norbert kimutatta, hogy a 18. századi Paksi Márton György énekeskönyvében az *Ádám siralom* három részből áll. A „Hogy Ádám kiűzetik a Paradicsomból” kezdetű ének elején Ádám visszaemlékezik a paradicsomra, siratja az emberiséget, majd Angyal jelenik meg és közli, hogy az Isten Fia megszületik és megváltja a világot. Végül Ádám bűnbánatot tart.³⁷ Az evangélikusok, unitáriusok, piaristák és reformátusok betlehemes játékaik Selmecebányától Kolozsvárig több mint szokásrend; a szövegek a bűnbeesés, a pásztorok beszélgetése, az angyalok kórusa, a megváltás, Heródes döntése, a három királyok köszöntése minden generáció számára változatos asszociációs tartalmat hordozott. A soprani kisdíjakok, a kézdíszentléleki és a szepesolaszi kisiskolások betlehemes játékaik arról is szóltak, hogy működött az ország közös gondolati hálózata. A Kárpát-medence egymástól távoli vidékein egyaránt állítottak fel jászlat.

A *Karácsonyi elmélkedés* előtt az *Ádám elmélkedés* a középkori hagyományból a 16–17. században még Európa-szerte és Magyarországon

³⁷ Nagy hazai és külföldi szakirodalommal: MEDGYESY-SCHMIKLI NORBERT: Paksi Márton György énekeskönyvének dramatikus énekei. In: Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére. Szerk.: Ötvös István. Piliscsaba, 2004. 106–134. p.; Uő: Karácsonykor vagy a nagyhéten játszották? Az Ádám-siralom hagyományvilágunkban. Konferencia-előadás: A világ színháza – a színház világa. Dráma és színház Európában a 19. század elejéig. 5. Dráma- és színháztörténeti konferencia. Eger, 2003. augusztus 25–27. (Tanulmányának kéziratot közlését és átfogó tájékoztatását az Ádám siralmakról ezúton köszönöm.)

is élő szokás. Lassan átkerül majd a húsvéti ünnepkörbe, de a 18. század elején még a katolikusok, a protestánsok körében, és szlovák nyelvterületen is, a karácsonyhoz kapcsolódó ősi rituális szokás. A *Confessio peccatoris* még ezt rögzítette.

A hatnapos elmélkedésre osztott szöveg gondolati tengelye a bűnbeesés és a megváltás. Ádám bűne nemcsak az isteni parancsszegés, hanem az ártatlanság elvesztése volt, és el kellett buknia, hogy a megváltás isteni műve létrejöhessen. Bóven idézve az Ó- és az Újtestamentumból a meditatáló változtatja beszédhelyzeteit, szól mint narrátor, majd maga lesz a bűnbeesett, beszél az Atyához, majd a megváltó Fiúistenhez. S végül a hangsúlyos mondat: újjá kell születnünk. Hatalmas feladat hárul rá: felszólítást kapott az ország kormányzására, amelyet egyszer már elfogadott.

A *Confessio peccatoris* megértésének egyik kulcsa az idősíkok gyors váltogatása. Rákóczi életidején belül is több idősíkon fut a szöveg: a *Confessio* írásának ideje 1716–1720-ig, a jelen idő, ami nem biztos, hogy egybeesik a tényleges megírás idejével, és a megélt személyes múlt, Rákóczi egyéni élete és a szabadságharc. Ebből vált át hol a bibliai időbe, hol a teremtés örökkévalóságának szakrális szférájába, hol pedig lelki életének mélyebben áramló korszakaiba. Az *Ádám-elmélkedés*ben a meditatáló az emberi természet megromlásának és megtisztulásának útját járja be, az emberiség történetét a paradicsomi kiűzetéstől Betlehemig. Végigéli a sajátját is a csodáig, hogy vállalja feladatát. Az első rész a jelen idő parancsával zárul: megérkezett a szultán levele, döntenie kell, amiről egyszer már döntött. Következik karácsony éjszakája, a megvilágosodás kozmikus pillanata. A *Karácsonyi elmélkedés* szavai, fogalmai, asszociációi áthatják az egész művet. Ez a fejezet az egész mű gondolati sűrített központja, mondhatnók intenzív faktora. Rákóczi idáig vezetett életútját úgy írja le, mint a kiválasztott, nagyra hivatott, de feladatát vállalni bűnösen vonakodó személyiség útját. Sok valós vagy hangsúlyozott és szimbolikus jelenet láncolatával.

A kiválasztottság jelenetei világosan követik egymást a híres kígyó jelenettől kezdve. Csecsemő korában egyik este a szolgáló meglátta, hogy kígyó kúszik az édesanyjával és nővérével közös ágyába, anyja felragadta Juliankát, kirohant szobából s őt ott hagyta. Helyzetét hangsúlyos szavakkal fejezi ki: „Ego solus remansi cum serpente.” Egyedül maradtam a kígyóval. Vagyis én, a csecsemő egyedül maradtam az iszonyatos veszéllyel, a kígyóval. A jelenetre nem ő emlékszik, hanem nővére és a szolgálólány elbeszéléséből tudja, s később a jelenetet a várnép úgy magyarázta, hogy a Thököly Imrének kezét nyújtó Zrínyi Ilona kígyót fogadott az ágyába. A magyarázat eleve sántít, hiszen ha ágyába fogadta, miért rohant sikoltozva ki? Miért a nagyobbik gyermekét ragadta fel, aki már tud futni? S miért a magatehetetlen csecsemőt, a Rákóczi ház utolsó sarját hagyta ott?³⁸ A jelenetről egykorú forrás nem került elő. Csakis tudatos írói megformálásként tudjuk értelmezni. Több áttételes jelentést foglal össze. A kor műveltségi szintjén a csecsemő ágyban a kígyóval egyértelműen Herkulest jelentette, az erőt megtestesítő görög isten nagyra hivatottságát fejezte ki, hiszen már

³⁸ Részletesen ismertetem: R.VÁRKONYI ÁGNE: Kritika és emlékezet. (Vázlat II. Rákóczi Ferenc Thököly-képeiről.) In: A Thököly felkelés és kora. Szerk.: Benczédi László. Bp., 1983. 248–255. p.

mint kicsiny gyermek bölcsőjében megfojtotta a kígyót. A Herkules-képzet a 17. század folyamán európai toposz szöveges és képi megfogalmazásokban egyaránt. Uralkodók, hadvezérek, nagyra hivatott személyiségek attribútuma.³⁹ A munkácsi kígyójelenet alapjelentése: a csecsemő kettesben a kígyóval, egyedül kiszolgáltatva a kígyónak, megmenekül.

Fokozza a kiválasztottság hitelességét, hogy a kígyó-jelenet csak egyik láncszem a különböző veszélyek és csodálatos megmenekülések láncolatában: ilyen a mérgezési kísérlet, a tábori élet pusztító nélkülözései, a lezuhanó sátor, a töröknek túszul adási terve Thökölynek s a leszakadt partról majdnem a folyóba zuhanó hintó. A veszélyhelyzet össze van kötve az egyik legfőbb veszéllyel, Thökölyvel, aki a gyermek életére tör. A kígyó lehet a török jelképe, de a magyar politikai közvélemény alkalmazza a Habsburg birodalomra is. Rákóczi ifjúsága veszedelmek között telik, itáliai útján, a tengerpart fölött, a magas sziklák oldalába vágott keskeny ösvényen az ösvér egyetlen botlása életébe kerülhet. Rodostóból visszatekintve az „Ego solus remansi cum serpente” mint helyzetének önmeghatározása absztrakciós, általánosító jellegű. Az egyetemes jellegű Herkules-toposzt⁴⁰ Rákóczi alapos áttételekkel sikerrel töltötte meg személyes tartalommal, és vonatkoztatta egyéni életére: megmenekülése a sokféle életveszedelemből személyének kiválasztott mivoltát, a rendkívüliségét bizonyítja.

A kiválasztottságot bizonyító esetsor konstrukciós jellegére utal, hogy a *Confessio* lapjairól hiányoznak az egykorú forrásokkal közvetlenül bizonyítható veszélyek, például a nagy port felvert hír, hogy a kisgyermeket megmérgezték, vagy az ugyancsak jól dokumentált 1683. év végi munkácsi összeesküvés Thököly és Zrínyi Ilona ellen. Továbbá hiába keressük több, a gyermek Rákóczi különleges tehetségét dokumentumokkal tanúsított tény megemléztetését a *Confessio*ban. Ilyen például a munkácsi védőkhöz intézett köszönőbeszéd, Melchior Guttwirtt, a neuhausi gimnáziumi igazgató véleménye kimagasló fejedelmi képességeiről.⁴¹ Rendkívüli szellemi adottságait dicsérte Lipót császár nagykorúsítási levele, és a Sáros vármegye főispáni tisztségébe beiktató beszéd. Ezekről nincs szó.

Élesen kirajzolódnak viszont a *Confessio* első részében a kiválasztottság ellenpontjai: a rossz tulajdonságok és a bűnök, nem szívesen tanult, jobban szerette a hadijátékokat mint a tankönyveket, eltulajdonított egy körzöt és egy látszóvet,⁴² gőgös és büszke volt, s következnek a kamaszkor

³⁹ Vö. BRUCK, GUIDO: Habsburger als Herculier. In: Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen. Wien, 1953. 191–198. p.

⁴⁰ Hasonló eljárások figyelhetők meg az Ábrahám–Izsák motívum alkalmazásában is, s bár önálló meditációiban is alkalmazza, a Herkules-toposzhoz hasonló vonatkoztatási szimbólumai egyelőre még nincsenek megoldva.

⁴¹ KÖPECZI BÉLA – R. VÁRKONYI ÁGNES: II. Rákóczi Ferenc. Bp., 2004. (3. jav. kiadás) 69. p.

⁴² Ezt a gyermekkori bűnt Szent Ágoston is leírja. De amíg a példakép körtét lop, ő műszert csen el. S az indoklás majdnem azonos: „loptam, mert szerettem a bűnt,” olvashatta Szent Ágoston *Confessiones* című művében. Rákóczi viszont bűnét így indokolja: eltulajdonítottam, mert szerettem a látszóvet. A mű megértésének hiányára jellemző Keller kritikája: a magyar fordításnak legalább ezt kellett volna elhagynia. KELLER, 1904. 712. p.

vadvizein elkövetett bűnök, majd a bécsi édes élet, színház, szerelem és átkártyázott éjszakák. Itáliai útján elvesztette a pápától kapott ereklyét, hiányzott belőle a hit, vallási gyakorlatait csak külsődlegesen végezte, egy alkalommal nővérét is megtagadta, házasságtörő életet élt, és a bűnök bűneivel vádolta magát. Az egykorú források arról tudósítanak, hogy hazatérve fáradhatatlanul építette gazdaságát, rendbe hozta birtokait, elbocsátotta a jobbágyokkal hatalmaskodó korrupt gazdatisztet stb. A *Confessioban* erre még csak nem is utalt. Fényes udvartartását is éppen hogy jelezte. Az ország állapotáról reálisan írt, s bár a közügyekkel kezdett foglalkozni, vágyott a megvilágosodásra: Az *Ádám elmélkedés* a bűnbánat, a lelkiismeret vizsgálata, a várakozás ideje, felkészülés az újjászületésre. Hogy meg tudja tenni, amit tennie kell. És miért hat napra elosztott meditáció ez az *Ádám elmélkedés*? Rákóczi szuverén módon kezeli az időt. A hat nap a teremtés ideje.

A *Karácsonyi elmélkedés*ből is nyilvánvaló, hogy a meditáció műfaját Rákóczi pontosan ismerte az évszázadok alatt tartalmában, szerkezetében kicsiszolódott formában. Talán valóban Dávid király zsoltáraiból indult el hosszú útjára, Szent Ágoston formálta a személyiség önmeghatározásának klasszikus műfajává, a középkor évszázadai gazdagították, hogy alkalmazkodjék a változó világhoz. A kora újkor válságában, amikor minden régi érték eltűnni látszott, járványok, hosszú háborúk gyötörték Európát, és addig ismeretlen fegyverek lőtték szét a városokat, pusztították már a békés lakosságot is, amikor csonka katonák s a falvakból a városokba igyekvő szegények lepték el Európa országútjait, és új otthont kerestek a vallási harcok áldozatai, Erasmus, majd a református Théodore de Bèze, Szalézi Szent Ferenc, Bossuet és mások tollán öltött a kora újkorra jellemző irodalmi formát, és nyerte el némileg kötött szerkezetét az *elmélkedés*.⁴³ Rákóczi rodostói könyvtárában megvolt a meditáció néhány klasszikusa.⁴⁴

A *Karácsonyi elmélkedés* a műfaj szabályai szerint indul: a lélek felkészül és az invocatio hagyományos gondolatai után következik a meditáció állandó része, a bibliai textus. Lukács evangéliumának 2. része a betlehemi történet egyetlen elbeszélése. A karácsonyi liturgia szertartása az éjféltől misén a Lukács 2,1-4, a hajnali misén 15–20 szakaszát idézi. Kará-

⁴³ ERDEI KLÁRA: Francia kálvinista meditációk a XVI. század végén. (Ecsedi Báthori István meditációi modelljeinek kérdéséhez.) In: Régi magyar irodalmunk és európai háttere. Szeged, 1980.; Ecsedi Báthory István meditációi. Sajtó alá rend.: Erdei Klára – Keveházi Katalin. Utószó: Keserű Bálint. Bp.–Szeged, 1984. (Adattár a XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 8.); TÜSKÉS GÁBOR: A meditációíró Rákóczi. In: II. Rákóczi Ferenc meditációi. Bp., 1997. (továbbiakban: TÜSKÉS, 1997.) 959–964. p.

⁴⁴ Rákóczi rodostói ingóságainak jegyzéke, 1736. In: De Sausurre Cézárnak II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvari nemesének Törökországi levelei 1730–1739-ből és följegyzései 1740-ből. Közli: Thaly Kálmán. Bp., 1909. 365–368. p. Jelentőségét kimutatta és a katalógust beazonosította: ZOLNAI BÉLA: II. Rákóczi Ferenc könyvtára. Bp., 1926. A breviárium Monaszticum hatását a karácsonyi elmélkedésben kimutatta: TAKÁCS IMRE: Pastor absque ovibus. In: Ország nélküli fejedelem. Tanulmányok. Szerk.: Kalmár János. Kézirat (1985) (továbbiakban: TAKÁCS, 1985.); Vö.: KÖPECZI, 1991. 471–473., 499. p.

csony éjjelén a jászol mellett Rákóczi nem is választhatott volna más evangéliumi részt. „Mária megszülte elsőszülött fiát, pólyába takarta, jászolba fektette [...] és pásztorok voltak azon a vidéken, ...akik órködtek és virrasztottak nyájaik felett [...] Fiad születését nekik adtad először tudtul, a szegényeknek és tudatlanoknak, a hűségesen virrasztóknak...” Kiemeli a pásztorok és a béke fogalmát. „Valának pedig pásztorok azon a vidéken”, „békesség a földön a jóakarátú embereknek.” S azonnal átvált a „Jó pásztor” képzetére: „Íme megszületett a pásztor a jászolban [...] békesség a földön a jóakarátú embereknek.”

A meditációkban a bibliai textus után következik a beszélgetés, a szabad asszociációk fejezete. Ez a műfaj íratlan szabályai szerint a tulajdonképpeni önvizsgálat, a magunk tetteinek számbavétele. Istenhez a meditáló csak önmaga megismerésén, életének, tetteinek meghatározásán át juthat el.

Rákóczi *Karácsonyi meditációja* azonban nem egészen követi a műfaj szabályait. Nemcsak önmagát vizsgálja, hanem az országot is. Bevonja hazáját is elmélkedésébe. Eljárása ugyanaz, mint a *Confessio* bevezető gondolataiban. Több idősíkkal dolgozik. Egymásra vetíti a betlehemi történetet, az ország viszonyait és saját felelősségét. Krisztus születése előtt „mint pásztor nélküli nyáj tévelygett az egész emberiség.” Most ők maguk hasonló bajokkal küzdenek. Egybeitatódik az 1700–1702. évi országos helyzet, a száműzöttség és a rodostói világ. „Egykor nagy nyáj pásztorává tettél, melyet jogosan vettél el tőlem, mert nem virrasztottam mellette [...] de nem mentettél fel a pásztorságból [...] Uram tekints helyzetünkre, külső és belső bajainkra és szükségünkre. [...] Látod, hogy legelőnkől távoli legelőkre kényszerültünk. Ellenség üldöz, lelkünknek nincs nyugalma, idegenek ragadták el örökségünket, árvák lettek fiaink, gyalázat nevünk [...] ellenségeink üldöznek, életünkre törnek [...] mit mondjak uram pásztorom a juhokról, akiket egykor gondjaimra bízta.” Majd segítséget kérve dönt. S kettős döntésére már a meditációkkal megszakított eseményeket folytatva utal vissza. Az első: Brezán 1703. áprilisa, amikor megérkeznek a magyarországi küldöttek.

A *Confessio* a „Krisztus a jó pásztor” középkori képzetét a betlehemi történettel továbbviszi, a megváltás műve a megtestesülés, bűnei megváltásának pillanata a karácsony. Kozmikus méretekbe emeli a világ megújulását. Nappalra vált az éjszaka, egybenyílik a földi és az égi világ, a lent és a fent, mint a barokk festményeken. Közelségbe kerülnek a juhok és a menyeyei seregek. Majd következik a jól ismert bibliai szöveg: „Dicsőség a magasságos mennyekben Istennek és békesség a földön a jóakarátú embereknek.” A megváltást hosszan értelmező szöveg után megjelenik a jó uralkodó virtuális alakja. Példaképe a jó pásztor, mert képes rá, hogy megújítsa a világot. Megy „pásztorként a pásztorok legfőbb pásztorához.” Legfőképpen a szegényekre van gondja. Hiszen a Megváltó születése hírére is először a tudatlan és faragatlan szegényeknek adta tudtul. A szegénység mint kulcsszó a fejedelem elmélkedésében végig követhető, ez a szociális tartalom, ha tetszik társadalomszociológiai gondolatmenet a mű egyik kötőeleme.⁴⁵ S az éles váltás már a karácsony képzetében kifejeződő megújulás

⁴⁵ Rákóczi szociális érzékenységét, jobbagyvédő politikáját nagy egykorú dokumentum anyag bizonyítja. Amióta a felvilágosodás, a francia romantika és a pozitívizmus tör-

reményét fejezi ki: Nem méltó a pásztorságra, mégsem kapott felmentést, le kell vetkőznie gyengeségeit. A Megváltó születésének híre örömmel töltötte el a pásztorokat, megváltoztatta a földet, felemelte a békére méltó jóakarató embereket. A *Karácsonyi elmélkedés*ben Rákóczi a világ, az ország és önmaga megújulásának képzetével veszi körül az ünnepet: vállalja az ország ügyét, a pásztor felelősségét. „Erősíts meg parancsolataid útjain.”

Ezek után az első könyv folytatódik az életrajzi leírással: amint elküldi levelét Longueval kapitánnyal a francia királynak, s ami utána következett. 1703 áprilisában a tiszaháti felkelők követi megérkezésének elbeszélésében a *Karácsonyi elmélkedés* szövegét idézi vissza: „Az egész nép, mint pásztor nélküli nyáj tévelyeg.” A *Confessio* államelméleti részében az uralkodóknak szóló intelmekben már a természeti törvényre is hivatkozik, de mégis a pásztor és a juhok allegóriájával is él. Más részekben is rálapozhatunk a pásztor, a juhok, a gondoskodó atya, a felelős fejedelem és a szegénység ügyét magáévá tett jó uralkodó és a béke képeire. Ezeket átszövik az antikvitás utalásai és az Ó- és az Új-testamentum példázatai. A Jézus születésének misztériumával foglalkozó liturgikus szövegekkel Rákóczi az egyetemes gondolatokat konkrét nemzeti összefüggésekbe helyezi, és visszautal a *Karácsonyi elmélkedésre*.

A *Confessio peccatoris* utolsó oldalain Rákóczi ismét a karácsonyra tér vissza: „Közelgett fiad születése misztériumának örvendetes ünnepe [...] Emlékezetes nekem ez a nap többféle vallási okból, de fájdalmas is.” Majd hosszú elmélkedés következik, jó néhány kitétele még ma is megfejtésre vár: „Ezen a napon öltelek meg egykor szívemben [...] és ezen a napon nyújtottál benső békét, bátorságot adtál.” Ismét a jászol mellett vagyunk. A *Confessio* a karácsonnyal kezdődik, és végső gondolatai ugyancsak a betlehemi gyermeket, a béke fejedelmét idézik. Végig a negyedréti kéziratban a 671 lapos latin műben újra és újra felidéződik a karácsony ünnepe. A szálláskeresés, a jászol, az istálló, a juhok és a pásztorok következetesen végigvezetett képzetek, allegóriák, metaforák és szimbólumok. Értelmeznek, oda-vissza utalásokat hordoznak, egységes koncepcióval fogják át a rendkívül bonyolult mű sokréti tartalmát.

Könnyű megtalálni a *Confessio* különböző részleteiben a *Karácsonyi elmélkedés* gondolatait és szövegrészeit. Nehezebb kérdés, hogy melyek voltak a *Karácsonyi elmélkedés* forrásai. Közismert, hogy máig nincs megnyugtatóan megoldva a *Confessio* forrásainak meghatározása, Zolnai és Köpeczi vizsgálatai azt mutatták ki, hogy Rákóczi a janzenista Lemaître de

---

ténetszemlélete a történetismeret területét kiterjesztette a kiváltságokkal nem rendelkező társadalmi rétegekre, miként az európai történetírásban a 18. század vége óta Magyarországon is növekvő érdeklődéssel vizsgálták a történetírók a parasztság történetét, s Horváth Mihály, Szalay László, Marczali Henrik, R. Kiss István, Szekfű Gyula és mások művei tanúsítják, hogy fokozódó érdeklődéssel vizsgálják Rákóczi és a jobbágyság történetét. Éppen ezért érthetetlen Bánkúti Imrének, különben a Rákóczi szabadságharc megbecsült és elismert kutatójának a vádja, amely szerint – ha jól értem a zavaros szöveget – a szerzők Rákóczi és a jobbágyság viszonyáról írva az 1950-es évek „osztályharcos”, „jobbágyságot Rákóczijának idealizált” alakjára emlékezve foglalkoznak a témával. BÁNKÚTI IMRE: Észrevételek II. Rákóczi Ferenc régi-új biográfiájához. In: Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. [Recenzió.] In: *Századok*, 2005. 5. sz. 1288. p.

Sacy kommentált bibliafordítását használta.⁴⁶ Szent Ágoston műve, a *Confessiones* ott volt az asztalán. Sok mindent átvett belőle.⁴⁷ Gyermekkora érthetetlen nélküle. A karácsonyi elmélkedés gondolatait történetien lenne Hippo város püspökének írásában keresnünk. A hatás másként működött. A megtérés misztériumát Szent Ágoston kertben élte át, Rákóczi a jászol mellett. Szent Gergely pápa homíliájából átvette Rákóczi a Betlehem = a kenyér-háza szójátékot, felhasználta a monasztikus szerzetesek karácsony éjszakáján mondott zsolozsmáját.⁴⁸ A fejedelem janzenista olvasmányaiiban a karácsony nem kap különösebb hangsúlyt, még talán Pascalnál sem. Arra pedig nem ismerünk példát, hogy a személyiség egész életet átfogó mű központja legyen. A genezist talán a valóságos, személyes élményekben kell keresnünk.

A karácsony, a keresztény világ egyetemes ünnepe Rákóczi *Vallomásaiban* a hosszú 17. századi Magyarország sajátos igényei kapnak különleges hangsúlyt: a megújulás, a szegénység felemelése, a jó uralkodó, a hazatalálás, a béke.

A szokásrend erős volt. Mohács és következményei sem tudták elszakítani a keresztény Európa hagyományainak erős szálait. A karácsony ünnepe összefogta Magyarország három hatalom alá szakított területeit, egyaránt ünnepelték katolikusok és protestánsok, falusiak és a főúri udvarok, és akiket a mohamedánok közé taszított a történelem. Sőt mivel a budai pasák és a Habsburg kormányzat urai fél évszázadon át magyarul leveleztek, előfordult, hogy Szinán budai pasa Ernő főhercegnek küldött írását így zárta: „Datum Budae festo Nativitatis domini Anno 1588.”⁴⁹ 1664 decemberében Wesselényi Ferenc nádornak tudomásul kellett vennie, hogy politikájuk összeomlott, a formálódó nemzetközi törökellenes szövetség sikeres háborúját megszakította a furcsa vasvári béke, Zrínyi meghalt, reményeik romban, mégis szétküldte ünnepi jókívánságait: „Adjon Isten Nagyságodnak sok áldott Karáchon napokat szerencsésen meghérni s által élni.”

Rákóczi sokféle megélt karácsonyt vihetett magával Rodostóba. A gyermekkor emlékeit. A 17. századi Magyarországról a kereszténység legnagyobb ünnepe gazdag sokféleségében ragyog felénk. Keresztény szakrális szokásrendbe emelt ősi szokások, pogány rítusok, hiedelmek, köszöntők. Az ünnepi asztalra tették a török rabságban szenvedő családtagok ivóedényét és tányérját, és énekelték a *Csorda pásztorokat*, ahogy az 1651-ben megjelent *Cantus Catholiciben* fennmaradt. Jártak a kántálók, hangzottak a „pásztor-költögetők”, betlehemesek taposták a behavazott utakat és a „szállást kereső” játékban elmondták: „Könyörgök, adj a családnak egy kicsi szállást, mert a szegénység a földre lenyomva tart szakadatlan.” Betlehemeket állítottak a városok templomaiban, a Rákóczi birtokokon szlovák és ruszin pásztorok arcvonásaival örökítették meg a jászol mellett térdeplőket a faragó mesterek. A földesurak megajándékozták az udvar népét, és sáfrány is került az ispotályi szegények levesébe. A református templomokban az Ádám és Éva paradicsombeli jeleneteivel, s a bárány hímzésével díszített Úrasztala körül zengett

⁴⁶ TŰSKÉS, 1997. 959–964. p.

⁴⁷ BRISITS, 1914.

⁴⁸ TAKÁCS, 1985.

⁴⁹ A budai basák magyar levelezése, 1553–1589. I. Szerk.: Takáts Sándor – Eckhart Ferenc – Szekfű Gyula. Bp., 1915. Nr. 366., 411.

a karácsonyi zsoldár. A munkácsi várkapornában a fejedelem úrficska szőnyeggel letakart külön helyen eszmélkedhetett, amikor évről évre teljes pompájában celebrálta a pap az éjféle misét, felolvasta Szent Lukács evangéliumát, az évszázados zárómondatával: „És béke a földön a jóakarátú embereknek.” 1687 végén az utolsó munkácsi karácsony a búcsú ünnepe volt. 1688-ban Neuhaus jezsuita kollégiumában iskoladráma, Prágában az egyetemisták zajos éjféle miséje, Bécsben udvari ünnepség barokk pompája, színház, opera, tűzijáték kísérte az ünnepet. Rákóczi 1693 karácsonyát Rómában töltötte. Azután úgy döntött, hogy feleségével otthon telepszik le. Tizenkét év után érkezett meg az ünnepekre Sárospatakra. Jött vele nővére, Aspremont grófné, gyermekeivel. Sárospatakon a betlehemezésnek nagy hagyománya volt. A diákok játékkal köszöntötték a várban a fejedelmi családot, Vízkereszt napján a jezsuiták magyarul adtak elő betlehemi jelenetet. Ekkor, 1694-ben a hazatalálás karácsonyát élhette át Rákóczi. 1697-ben barátja, Batthyány Ádám otthonában a felelősségét.⁵⁰

A *Confessio*t író Rákóczi szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy a századforduló esztendejében, 1700-ban útban Bécsből Munkácsra, Gyöngyösön köszöntött rájuk az ünnep a nagy hírrel: meghalt a spanyol király, kirobbant az európai háború, eljött a cselekvés ideje. 1701 az első bujdosó karácsony Lengyelországban: a regényírók szívesen színezték ki ezt a napot a tiltott szerelemmel. Két év után az első hazai ünnep, lóháton, sátorban Tokaj vár ostrománál. 1704. nagyszombat, lázas készülés, első csatáját másnap vívta meg és vesztette el. A magyar konföderáció vezére az 1705-ös esztendőt a munkácsi várban fejezte be. 1706 karácsonyát Kassán ünnepelte. 1707. december 5-én Erdély választott és beiktatott fejedelme az uralkodói udvarokra jellemző reprezentációval vonult be Kassára. Az ünnep vigíliáján tanácsosaival és a vármegyei követekkel késő estig tárgyalta az adóügyeket. Íróasztala mellől indult az éjféle misére. „Az éjféle Prédikációra sok szövétnekkel és az egész Fejedelmi Udvara népével az örög Cathedrale Templomban eő Felsége ment, az hol is sok az álgú- és apró puskalövés között Missét és Predicatiót hallgatván, annak végbemenetele után visszament a szállására eő Felsége, és lenyugodott.”⁵¹ A személye körüli titkári teendőket ellátó Beniczky Gáspár valószínűleg hivatali kötelességként írta le pontosan a fejedelmi udvar karácsonyi ünnepének rendjét:

„[December] 25 A Felséges Fejedelem felkelvén, minek utána Udvari Fő-Kapitány, Hopmester és Udvari Hadnagy Urak eő Felségének szerencsés Christus Urunk születése napját üdvözlették volna, és M[éltóságos] Fő Gen[erális] több Senator Urakkal a belső Audientiásházban, és a Palotára is frissen, ruhássan az udvari rendek concurráltak volna, a Felséges Fejedelem mintegy tíz órakor és Senator Urak is Hintókban, Főemberek pedig lóháton, a több Udvariak és Kapcsossok gyalog az örög Templomban mentenek, az hol is nagy devotioval) Méltóságos Egri Püspök által elmondott Misét és Tallián Páter Uram Concionator által Prédicatiót is eő Felsége hall-

⁵⁰ R. VÁRKONYI ÁGNES: Rákóczi karácsonyi elmélkedése. In: Uő: A tűzvész tanúi. Tanulmányok. Bp., 1995. 160–177. p.

⁵¹ Beniczky Gáspár naplója, 1707–1710. In: Rákóczi Tár. Szerk.: Thaly Kálmán. Pest, 1866. 79. p.

gatván, annak végbevitelét után Szállására ő Felsége ment, és Fejedelmi Asztalához Méltóságos Fő Gen[erális] Úrral, némely Senator Urakkal és több Főember-Szolgáival leült. Ebéd után M[éltóságos] Fő Gen[erális] Úrral sokáig és egész kilenc óráig konferált.”⁵²

A szertartáson valláskülönbség nélkül vettek részt a fejedelmi udvar tagjai és a katonák is.

Az ünnepi jókívánságok az aktuális politikai helyzethez alkalmazkodtak. 1706. december 23-án Bercsényi így üdvözölte Rákóczit Besztercéről: „Szerencsés elérését az előttünk való szent ünnepeknek, és számos következőnek is boldog érését s által is élését kívánom igazalázatos kötelességemből Nagyságodnak szívessen! Hogy az édes, új született kis Jézuska áldja meg Nagyságodot, édes kegyelmes Uram.” 1708 végén Rákóczi angol és holland közvetítéssel béketárgyalásokat kezdeményezett. Bercsényi a következőket írta Ungvárról 1708. december 25-én:

„Ezen mostani áldott szent ünnepeknek elérése s minden eltöltése után, hogy Isten sok számos esztendőig, az mai hirdetett szent békességgel együtt nemzetséges békességünkkel, Fölséged hasznos és dücsűsséges munkálkodás után, engedjen ilyen jeles szent napokat érní s boldogul élni Fölségednek, – változhatatlan igaz tökéletességő kötelességemből igazán kívánom, alázatos üdvözléssel is!”

A karácsonyi üdvözlés 1709-ben is az államfőnek szól:

„Kívántam ez alázatos udvarló írásommal Fölségedet az előttünk való áldott szent ünnepekre alázatosan köszöntenem; nem az szónak sokaságával, hanem szívem tökéletességéből kívánom, hogy Isten Fölségedet boldogítsa, mind kis nyájával Hazánknak, s mind maga nagyméltóságú személyének nevelkedésében, hogy Fölséged bölcs vezérlése által országostól boldogulhassunk, Istenünk szent kegyelméből. Ammen.”⁵³

1710: utolsó karácsony Munkácson. 1711: zúzmarás ünnep Danckában, és karácsonyi vásár, ahogy Szatmári Király Ádám feljegyezte: „Felséges Urunkkal délután egy órakor a Várasra mentünk bé a Vásárra, a Kulmi Palatinusnéval és a Korona –Marschallusnéval, jární a Vásárt, honnan kapuzáratkor ki is jöttünk.” 1712: „Karácsony második napján,” miután heteket töltöttek Anglia partján, az angol királyné parancsára Hull városának parancsnoka külön hajót adott és befutottak a kikötőbe. 1713: Versailles, Sáros grófja álnéven a király kápolnájában hallgatta az éjféli misét, másnap részt vett XIV. Lajos király szertartásos öltöztetésén és innen indult az udvarral a nagymisére. 1714: hatalmas nagy havazások és fagyok miatt a tervezett karácsonyi szarvasvadászat elmaradt, magányosan töltötte az ünnepet.⁵⁴

⁵² Uo. 79–80. p.

⁵³ Archívum Rákocziánum. V. köt. 349. p., VI. köt. 177., 450–451. p.

⁵⁴ Szatmári Király Ádám Napló-Könyve 1711–1717 esztendőben, II. Rákóczi Ferenc Fejedelem Bujdosásiról. In: Rákóczi Tár. Szerk.: Thaly Kálmán. Pest, 1866. 255–256., 332. p. A *Confessio* és Szatmári Király naplórészleteinek szövegszerű megfeleléséről:

Rákóczi úgy kötött ki rodostói végső szálláshelyén, hogy Európa csaknem minden nemzetének karácsonyi szokásait végigélte. A Kárpátok ölén a nagy hideg telek családi ünnepét, az összetartozást, a menekülést lovas szánon behavazott utakon, s a hazatalálást, a béke reményét. Tudta, hogy ezen az éjszakán a két nagy ellenfél, a magyar király, III. Károly császár és XV. Lajos király versaillesi udvara ugyanazt a szertartást hallgatja az éjféli misén, s hogy Rómában a világ békéjéért füstölögnek a hosszú gyertyák lángjai. Tudta, hogy székely palotásai és a Mátra mély völgyeiből annakidején fegyvert fogott egykori katonái némi változással, de ugyanazt a *Csorda pásztorok* éneket zengik ezen az éjszakán is, mint régen és másnap egész Európa városaiban hangos a karácsonyi vásár.

Ezeket az emlékeket így közvetlenül hiába keressük a *Confessio peccatoris* lapjain. Nincs egyetlen történet, leírás az átélt karácsonyokról. Nincs visszaidéző kép vagy akár jóízű utalás a betlehemes játékok öreg pásztorának mindig is humorosra fogott szerepéről. A késői olvasó nem tudhatja meg, hogy miről prédikált a fejedelem udvari káplánja, a jezsuita páter a tokaji puskaropogásos, hóföregetes karácsony estéjén. Vagy milyen látványosságok mulattatták, amikor a két lengyel főúri hölgyvel végigjárta a danckai karácsonyi vásár forgatagát.

* * *

Rákóczi latinságát „szinte költői szépségű műprózai remekelések” és magyar gondolkozásmód jellemzi.⁵⁵ Az *Ádám elmélkedés* hangütése a közép-kor mélyéről hangzik felénk: „Ádám vétkezett és halálnak halálával halt.”⁵⁶ A *Confessio* utolsó karácsonyi gondolatai a *Hymnust* sugallja („bűnhődjünk múltunk miatt”), s imperativusban a személyi felelősséget vállalva. („Verj meg engem, a pásztor, de ne széleszd el a nyáját.”)⁵⁷

A rodostói magyar világot mély válság emészttette: irigység, egyenlenség, meghasonlás. A Márvány-tenger partján decemberben rendszerint meleg idők járták, langyos esők, lágy fuvallatok. Amióta partra szálltak, először 1734-ben, Rákóczi utolsó karácsonyi ünnepén esett a hó.

Rákóczi mégis a rodostói nyomorúság karácsonyában a reményt találta meg: a gyermek szegény, gyámoltalan és kiszolgáltatott, de győzni fog. S talán nemcsak Rodostó megkeseredett híveit szólította meg: „Készüljünk fel születése ünnepére mindenki a maga rendje és helyzete szerint, mindegyikfelett Neked legjobban tetsző módon. Növeld bennünk a hitet. Gyűjts fel a szeretet lángját [...] s ez az isteni láng eméssze föl viszálykodásainkat. Szilárdítsd meg a békét és a belső nyugalmat.” Morális, társadalomfilozófiai, teológiai és személyes életének, döntéseinek szférái áthatják egymást. Életének eseményeit úgy adja elő, hogy átszövik a rejtett és nyílt bibliai utalások, a kor elvárásai, a természettudományos világkép esszenciája, a jezsuita nevelés fegyelme, a janzenizmus bensőséges, érzelemgazdag hite s a megélt szabadságharc mindmegannyi racionális tapasztalata. Nincs ha-

KIS DOMONKOS DÁNIEL: Rákóczi és Szatmári Király Ádám. A Vallomások és a napló összevetése. (Kézirat. Az OTKA 037 638 sz. pályázat keretében végzett kutatás.)

⁵⁵ BORZSÁK, 1994. 333–335. p.

⁵⁶ „Peccavit Adam et morte mortuus est”. *Confessio*. 1716.; DOMJÁN, 1903. 83. p.

⁵⁷ DOMJÁN, 1903. 431. p.

gyományság időrendje. Logikája látszólag csupa töredezettség, gondolatmenete szaggatott.

Vizsgálataink azt bizonyítják, hogy Betlehem, a megváltás, a születés szimbolikája közelebb vihet a különleges mű megértéséhez. A 19. és a 20. században az irodalmi szövegeket úgy vélték megérteni, hogy mint elmondott történeteket emelték át a maguk elbeszéléseibe a történetírók. A régi pozitivisták óriási csalódása volt, hogy összeszedték a hasznos, fontos tényeket, de a lényeg rejtve maradt, az irodalmi szövegek nem úgy működtek, ahogy a színes adatok alapján elvárták volna.

Jó néhány évtizede azonban a megismerés, megértés, értelmezés egészen új tudományos irányzata bontakozott ki. Új módszer, új látásmód és a valóság addig elérhetetlen, ismeretlen területeit nyitotta meg a múlt vizsgálói előtt. A társadalomtudományok egyetlen ágát sem hagyta érintetlenül. Átvilágította a múlt rétegeit, és élővé tette a halott műveket. Ennek az irányzatnak két jelentős kialakítója, Hans Georg Gadamer (1900–2002) és Jacques Derrida (1930–2004) a történetiség új dimenzióit nyitotta meg. A szövegekben a képi megfogalmazások, a metaforák az író rejtett utalásait tárták fel. A művek szerkezete értelmezési lehetőségeket kínál. Módszereink vannak, hogy megismerjük a szavak többretegű jelentését, és feltárjuk a sorok közé írt tartalmakat. Lehetővé vált, hogy közelebb kerüljünk az alkotó eltűnt gondolataihoz, értelmezzük, kibontsuk az alkotások belső dinamikáját és engedjük, hogy a szöveg újraalkossa önmagát.

Wesselényi évszázados lecsiszolt formulájával régi hagyományt folytatott, de az „áldott karácsony” 1664 végén mást is jelentett, mint két vagy három évvel azelőtt. Az adott körülmények között többlet tartalmat is hordozott, azt, hogy mégis mindennek ellenére megéljük jó karácsonyokat, a hagyományos szokásrend a jövőre nyitott ablakot.

Karácsony tájékán Mikes Kelemen rendszerint hallgat. A *Törökország levelek* lapjain a csendet „mondja el”, az ünnepre várás, az advent lényegét. Egyszer elszólta magát: 1731. december 24-én keltezett levelében írta: „Már én nem merek szerencsés karácsonyi ünnepeket kívánni.” Eszerint, ha a török császár kenyerét ették is, élt töretlenül a hazai szokás, a kölcsönös üdvözlés a keresztény világ legnagyobb ünnepe alkalmával. De mi történhetett, hogy 1731-ben nem mert szerencsés karácsonyt kívánni? Hiszen például Wesselényi Ferenc nádor 1664 decemberében is vitte tovább a hagyományt, pedig politikájuk összeomlását élte meg, úgy látszott, sikerül megszabadulni a törököktől, Európa összefogott, de a nemzetközi szövetség sikeres háborúját megszakította a furcsa vasvári béke, Zrínyi meghalt, reményeik romban, mégis szétküldte ünnepi jókívánságait: „Adjon Isten Nagyságodnak sok áldott Karáchon napokat szerencsésen megh érni s által élni.”

A fejedelem pedig a rodostói évek alatt írta a *Confessio peccatorist*, és ebben a nagyszabású alkotásban központi gondolat a karácsony. A szokásrend erős volt. Mohács és következményei sem tudták elszakítani a keresztény Európa hagyományainak erős szálait. A karácsony ünnepe összefogta Magyarország három hatalom alá szakított területeit, egyaránt ünnepelték katolikusok és protestánsok, falusiak, a főúri udvarok és akiket a mohamedánok közé taszított a történelem. Sőt, mivel a budai pasák és a Habsburg kormányzat között fél évszázadon át magyarul folyt a levelezés, Szinán

budai pasa Ernő főhercegnek küldött írását így zárta: „Datum Budae festo Nativitatis domini Anno 1588.”

Rákóczi műve nagyszabású, sokrétű, bonyolult alkotás. Párbeszéd latinul Istennel, önmagával, a kor uralkodóival, múlttal és jövővel. A korabeli igények szerint irodalmi bölcséleti, politikai alkotás. Gazdag világából csupán egyetlen vonulatán tekintettünk át. Rákóczi életének eseményeit úgy adja elő, hogy átszövik a rejtett és nyílt bibliai utalások, a kor elvárásai, a természettudományos világkép esszenciája, a jezsuita nevelés fegyvelme, a janzenizmus bensőséges, érzelemgazdag hite s a megélt szabadságharc mindmegannyi racionális tapasztalata. Nincs hagyományos időrendje. Logikája látszólag csupa töredezettség, gondolatmenete szaggatott. De az elmélkedés a betlehemi jászol mellől indul és oda tér vissza, a karácsony-élmény átszövi a művet és különleges kommunikatív erővel tartja össze, frissen szólítja meg ma is a jövőt. Tudnunk kell tehát tárgyyszerűen, tudományosan bizonyíthatóan, hogy miről is szólnak, mit üzennek nekünk a *Vallomások* Rodostóban átélt és papírra vetett karácsonyai.

Rákóczi *Vallomásaiban* a karácsony fogalma az olvasó számára lehetőség az alkotás, az élmény, kultúra, vallás, az újraírt hagyomány esszenciális valóságába való belehelyezkedésre. Lehetőség újraértelmezni az alkotó programját, felfogni a lezárhatatlan érzélemvilág gazdag tájait és tovább gondolni a művet. A karácsony egyfajta kulcsélmény, hogy a befogadók, az olvasók, a 21. század megértse Rákóczi gondolatait, helyesebben – Derrida szavaival – mintegy élővé tegye megértésre az elmúlt időt, mert múltunkért és jövőnkért csak így vállalhatunk felelősséget.